

Besprekingsartikel

Investeren in vermogen: innovatie en sociale inclusie Het Sociaal en Cultureel Rapport 2006

Jenny de Jong Gierveld¹

1. Het beleidskader

Het Sociaal en Cultureel Rapport 2006 is een document dat op vernieuwende wijze inhaakt op de beleidsdiscussie die de laatste jaren gevoerd wordt rond het concept 'innovatie'. Deze nog voortgaande discussie richt zich vooral op de inspanningen om de economische bedrijvigheid te verbreden en de economische kennis te verdiepen, een en ander ondersteund en aangemoedigd door op innovatie georiënteerde subsidieprogramma's, veelal van het ministerie van Economische Zaken. Een vergelijkbaar zicht op innovatie is waarneembaar in het gedachtegoed van het oorspronkelijk opgezette en het nieuw op te richten Innovatieplatform. De economische ontwikkeling van ons land is ontegenzeggelijk van groot belang, maar het nastreven van dit belang wordt dezer jaren te zeer verabsoluteerd ten nadele van de aandacht voor vernieuwende inspanningen ter verbetering van de kwaliteit van de samenleving.

De Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid (AWT) heeft de overheid de laatste jaren bij herhaling gewezen op het gevaar van een eenzijdige inzet op economisch georiënteerde innovatie en steeds de betekenis van welvaart én welzijn benadrukt. Onlangs nog werd door de AWT in het rapport *Balanceren met beleid; Wetenschaps- en Innovatiebeleid op hoofdlijnen* (2007) geconstateerd dat het recent ingezette regeringsbeleid, ook het wetenschapsbeleid, de focus te sterk legt op het ontwikkelen en op de markt brengen van nieuwe producten, terwijl daarnaast meer aandacht nodig is voor een innovatie- en kennissysteem dat de ontwikkeling van vermogen centraal stelt, in de zin van kennis, inzichten en competenties als een *vermogen* ten behoeve van het verzekeren van welvaart en welzijn. In dat rapport wordt terecht gesteld dat naast kennis en inzichten ten behoeve van de onderbouwing van welvaart, ook kennis nodig is om collectieve uitdagingen aan te gaan, zoals leren omgaan met culturele verschillen, het wassende water, klimaatveranderingen, nieuwe gezondheidsproblemen, vergrijzing, congestie en sociale verandering. Verder is kennis en zijn nieuwe inzichten nodig om te kunnen participeren in een samenleving die steeds complexer wordt (AWT, 2007, pagina 11). Het gaat dan samenvattend om kennis, inzichten en competenties als een *vermogen* ten behoeve van het verzekeren van welvaart, welzijn en sociale participatie.

Het Sociaal en Cultureel Rapport (SCR) 2006 onder de titel *Investeren in Vermogen* sluit aan

bij de doorlopende discussie rond innovatie en neemt, zoals we dat van het Sociaal Cultureel Planbureau hadden mogen verwachten, precies de brede maatschappelijke visie op innovatie als uitgangspunt. Met andere woorden, in dit Sociaal en Cultureel Rapport wordt gewerkt vanuit de idee dat investeren in vermogen gericht zal zijn op welvaart, welzijn en sociale participatie.

2. De centrale concepten: innovatie en sociale inclusie

In het inleidend hoofdstuk van het SCR 2006 *‘Een wereld te winnen’* omschrijft Schnabel investeren in vermogen als een investering gericht op versterking van de competentie of het verbeteren van de situatie/vergroten van de kansen van eigen persoon of groep. Daarbij worden twee invalshoeken gehanteerd: (a) de investeerder is degene in wie geïnvesteerd wordt en (b) de investeerder identificeert zich via de investering met het lot/belang van de eigen groep of met het lot/belang van een groep waartoe de investeerder zelf niet behoort. De inzet en inspanningen van het individu leiden dan in geval (a) tot het behalen van een eigen, subjectief voordeel, bijvoorbeeld door het versterken van de eigen competentie of het verbeteren van de eigen (arbeidsmarkt-)situatie. Deze vorm van investeren wordt in het rapport ook aangeduid met de term ‘innovatie’. Maar de inspanning kan ook, namelijk in geval (b) gericht zijn op het verbeteren van het lot of de situatie van een groep mensen, hetzij de eigen groep, hetzij de groep waartoe de actoren niet zelf behoren. De activiteiten van het individu leiden in het laatstgenoemde geval tot een meerwaarde die ver kan uitstijgen boven het eigenbelang van het individu; deze vorm van investeren wordt in het rapport ook aangeduid als ‘sociale inclusie’. De tweeslag ‘innovatie’ – de investeerder is degene in wie geïnvesteerd wordt – en ‘sociale inclusie’ – de investeerder identificeert zich met het lot/belang van de (eigen) groep – wordt consequent aangehouden om de verschillende voorbeelden die in het rapport aan de orde komen, te categoriseren en vormt daarmee de waardevolle rode draad die de verschillende, naar inhoud sterk uiteenlopende, hoofdstukken tot een mooi geheel samenbindt.

De twaalf substantieve hoofdstukken behandelen voorbeelden van kansrijk gebleken investeringen en variëren van studenten op weg naar een hogeronderwijsdiploma tot allochtonen die zich een maatschappelijk gunstige positie verwerven en van (jong)volwassenen die hun stadswoningen opknappen tot ouderen, die hulpbehoevende partners en vrienden begeleiden of verzorgen. In de parallelle bijdrage van collega Arts werden de verschillende hoofdstukken al kort omschreven en becommentarieerd. Ik wil in deze bijdrage een tweetal hoofdstukken selecteren voor een wat diepgaander verkenning van de SCP-inspanningen en heb gekozen voor hoofdstukken die investeren ten behoeve van sociale inclusie als thematiek centraal stellen. Achtereenvolgens komen dan aan de orde de hoofdstukken 10 over informele zorg en 11 over kerkgangers, die meer dan gebruikelijk investeren in de sociale inclusie van onze samenleving.

3. Investeren ten behoeve van sociale inclusie; sociale netwerken vertegenwoordigen een groot vermogen

Informele zorg door familieleden, vrienden, buren of collega's wordt omschreven als zorg die 'om niet' wordt verleend aan een lid van het sociale netwerk, omdat laatstgenoemde op dat moment hulp nodig heeft; hulpverlening vanuit een hulpverlenend beroep of vanuit vrijwilligerswerk wordt niet in de beschouwing betrokken. Informele zorgverlening kent vele varianten en is bijvoorbeeld te differentiëren naar typen van geboden steun. Meestal wordt een onderscheid gemaakt naar emotionele steun, die het bieden van een luisterend oor omvat, instrumentele steun, gericht op huishoudelijk hulp of persoonlijke verzorging, informatieve steun, dat is hulp bij het doorverwijzen naar een bepaalde instantie, en ten slotte financiële steun. Steun kan ad hoc-activiteiten omvatten, die als regel hooguit enkele uren per maand vragen, terwijl de persoon die verantwoordelijk is voor de dagelijkse zorgbehoeften van een man of vrouw met ernstige gezondheidsproblemen soms wel 24 uur op 24 uur beschikbaar moet zijn; het moge duidelijk zijn dat deze laatstgenoemde vorm van zorg als regel beperkt blijft tot de huisgenoten van de hulpbehoevende. Instrumentele zorg is in ons land en elders het diepgaandst onderzocht en ook in hoofdstuk 10 prominent aanwezig. Instrumentele hulp kan bijvoorbeeld dienen om het leven van een hulpbehoevende te veraangename of in kwaliteit te ondersteunen en omvat allerlei vormen van steun zoals hulp bij de wekelijkse boodschappen, bij het schoonhouden van het huis of het bieden van een oplossing bij een vastgelopen computerprogramma; voorbeelden van instrumentele hulp die partners wederzijds voor elkaar en volwassen kinderen jegens hun ouders vervullen.

Volgens de interessante gegevens die in hoofdstuk 10 worden geboden zou een kleine 20% van de bevolking instrumentele hulp aan anderen verlenen; daarvan is ongeveer een vijfde deel bedoeld voor één van de huisgenoten (meestal de partner; pagina 292) en vier vijfde deel voor leden van het sociale netwerk, die geen huisgenoten zijn. Het spreekt min of meer voor zich dat een elders wonende (schoon)ouder wordt ondersteund, maar familierelaties blijken niet allesbepalend in dit opzicht; ook zieke of gehandicapte vrienden en buren worden geholpen. Al met al een interessante graadmeter van de sociale cohesie in onze samenleving. Een ander markant gegeven van dit hoofdstuk is dat, indien instrumentele hulp wordt gegeven, deze gemiddeld een omvang heeft van zeventien uur per week. Dat komt neer op twee voltijdse werkdagen. Uiteraard zijn er grote verschillen binnen de groep van hulpverleners. Zij die hulp geven aan huisgenoten (partner of een andere persoon) zijn daarmee mogelijk een volledige werkweek bezet. Voor niet- huisgenoten ligt het tijdsbeslag van instrumentele zorg op gemiddeld elf uur per week en dan over een periode van zes maanden van het jaar. Wanneer deze gegevens juist zijn – en er is geen enkel tegenargument daarvoor aan te dragen – dan moet geconcludeerd worden dat een aanzienlijk deel van de Nederlanders zich een groot aantal uren per week inzet voor het vergroten van de levenskansen en levenskwaliteit van leden uit hun sociale netwerk. Het Sociaal Cultureel Rapport 2006 stelt daarmee terecht dat goed functionerende sociale netwerken een groot vermogen van de samenleving vertegenwoordigen.

Een wel heel erg partieel kostenplaatje

Informele zorg heeft zijn prijs. In dit hoofdstuk werd daarom tevens een poging gedaan deze prijs te kwantificeren door het berekenen van de kosten verbonden aan het verlies van arbeidsuren door zorgverlof; een streven dat past binnen de kwantificering van allerlei hulp- en ziektekosten zoals die op dit moment rationeel verrekend worden. Het is te hopen dat in de toekomst ook een schatting kan worden gegeven van de 'kosten' van niet direct in geld uit te drukken inspanningen in tijd en energie van al die hulpverleners, die niet meer actief zijn op de arbeidsmarkt, zoals de partners van oudere hulpbehoevenden en van hen die niet actief zijn op de arbeidsmarkt, zoals grote groepen van vrouwen, omdat zij zich volledig richten op de informele zorg voor huisgenoten en anderen.

4. Investeren ten behoeve van sociale inclusie; de Gideonsbende vertegenwoordigt een groot vermogen

In ons land waar religie sterker dan in vrijwel alle ons omringende landen naar de marge van de samenleving verschuift (pagina 322), blijft de wetenschappelijke aandacht voor religie en religiositeit onverkort bestaan. Wanneer sociologen en demografen de attitudes van jongvolwassenen peilen inzake toekomstige partnervorming en de keuzes voor trouwen of samenwonen, blijken jongvolwassenen die zich tot een bepaald kerkgenootschap rekenen duidelijk van hun leeftijdgenoten af te wijken, die zich niet tot een kerk rekenen. Wanneer oudere mensen worden ondervraagd over hun sociale banden met familie- en niet-familieleden en hun gevoelens van sociale verbondenheid dan wel van eenzaamheid, blijkt dat mensen die zich tot een kerk rekenen en onder hen speciaal de mensen die als regelmatige kerkgangers worden geregistreerd veel minder eenzaam zijn dan anderen. Kerkgangers vormen daarom in vele opzichten een interessante onderzoeksgroep. Ook het Sociaal en Cultureel Rapport 2006 zoekt vermoedelijk om deze reden in hoofdstuk 11 in op de kerkgangers, zij het dat zij zich beperken tot de regelmatige bezoekers van christelijke kerken.

Wanneer in dit hoofdstuk de registers van de kerken worden geciteerd, dan zou het aantal leden van de kerken sinds 1970 zijn teruggelopen van 9,7 naar 7,4 miljoen; met andere woorden van 75% van de toenmalige bevolking naar 45% van de huidige bevolking. Maar deze cijfers geven een incompleet beeld van de mate van religiositeit; veel mensen staan nog bij een kerk ingeschreven maar blijken in de praktijk niet meer dan papieren leden te zijn. Het aandeel van de geregistreerde kerkleden dat minstens een maal per twee weken naar de kerk gaat is gedaald tot ongeveer 14%. De categorie van 55-plussers scoort uiteraard in dit opzicht hoger dan de categorie van jongvolwassenen. De vergrijzing van het actieve kerkvolk blijkt ook uit het dalende aantal kerkelijk gesloten huwelijken en het op peil blijven van het aantal kerkelijke uitvaarten (pagina 320).

Naar mijn opvatting is de slinkende groep van actieve kerkleden zich wel bewust van de voortgaande ontwikkelingen: legere kerken in de zondagse diensten, schaars wordende voorgangers die verschillende wijkgemeenten moeten bedienen, kerkbezoekers die in de zeer grijze

leeftijdscategorieën geconcentreerd zijn. Een en ander betekent dat de groep die nog mee kan en wil doen zich opstelt als de spreekwoordelijke Gideonsbende: het is de kleine groep die gezamenlijk zal streven de spiritualiteit in stand te houden alsook de daardoor geïnspireerde praktische bijstand en sociale inclusie te garanderen. Gezien vanuit deze invalshoek verbaast het niet dat in dit hoofdstuk vooral grote verschillen worden aangetroffen tussen kerkgangers en niet-kerkgangers op het gebied van persoonlijke investeringen in vrijwilligerswerk en andere vormen van hulp en steun voor mensen van de eigen groep, maar ook voor mensen van andere groepen: 'Vrijwilligerswerk voor de kerk doet vaak dienst als opstapje naar ander vrijwilligerswerk' (pagina 331). Wanneer gezocht wordt naar de verklarende betekenis van determinanten zoals sekse, leeftijd, opleidingsniveau en kerkelijke denominatie, blijft de dominantie van kerkelijk 'vrijwilligerswerk' steeds herkenbaar. De interessante gegevens van dit hoofdstuk illustreren ook op andere wijze de bijzondere positie van kerkgangers, namelijk wanneer de inspanningen van kerkgangers worden vergeleken met de inspanningen van leden van sportverenigingen: kerkgangers beperken hun vrijwilligerswerk minder tot de eigen organisatie dan sporters. Het is daarom mijns inziens te mager om deze bepaald niet onbeduidende verbanden onder te brengen onder de stelling dat kerkelijke deelname als zodanig gezien moet worden als een bron van prosociaal gedrag. De brede inzet van kerkgangers wordt mede mogelijk gemaakt door de kerk als specifiek organisatiekader, waar het individuele gedrag wordt ondersteund door beroepskrachten en ook anderszins wordt gefaciliteerd. En waar op pagina 334 wordt gesteld dat secularisatie niet vanzelfsprekend leidt tot een afname van de vrijwillige inzet voor de samenleving, zou ik de omgekeerde stelling durven verdedigen: de huidige positie van de kerk motiveert de resterende kleine groep kerkgangers hun spiritueel geïnspireerde inspanningen voor het garanderen van informele hulp en sociale inclusie met veel inzet uit te voeren. Dit doet overigens niets af aan de complimenten die ik de auteurs van dit hoofdstuk wil maken voor het feit dat zij zicht hebben kunnen en willen bieden op de huidige betekenis van religie en spiritueel geïnspireerde inspanningen.

5. Tot besluit

In dit Sociaal en Cultureel Rapport 2006 is op fraaie wijze een poging gedaan investeren in vermogen te beschrijven en te verklaren; daarbij werden zowel investeringen in persoonlijk vermogen als investeringen in sociale inclusie of sociale participatie meegenomen. Het investeren in sociale inclusie kreeg nadrukkelijk aandacht in verschillende van de hier opgenomen hoofdstukken. Hopelijk kan het overheidsbeleid inzake innovatie zich laten inspireren door deze brede aanpak.

Schnabel heeft in zijn inleidende hoofdstuk de invalshoek voor het SCR 2006 beperkt tot investeringen van individuen. Maar het gaat hier om investeren in vermogen dat zit in mensen én in organisaties én in de infrastructuur. Het is jammer dat in dit rapport de verbinding van het investeren van individuen niet duidelijker werd geplaatst tegen de achtergrond van de restricties en mogelijkheden die door organisaties en door de infrastructuur worden ingebracht.

Hier liggen nog verschillende mogelijkheden voor een noodzakelijke nadere uitwerking van de fenomenen, die in dit rapport met vakmanschap en visie werden gepresenteerd.

Noot

1. Jenny de Jong Gierveld is emeritus hoogleraar Faculteit Sociale Wetenschappen, Vrije Universiteit, Amsterdam en honorary fellow van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut in Den Haag. Postadres: NIDI, Postbus 11650, 2502 AR Den Haag. Email: gierveld@nidi.nl